

12. Vovelle M. La mort et l'Occident de 1300 à nos jours. / M. Vovelle. – P. : Gallimard, 1983. – 360

Список джерел фактичного матеріалу

13. Chrestomatie d'anciens textes français. – P.: Gallimard, 1960 – 360 p.

12. Doon de la Roche. – Société des anciens testes français. – P. : Librairie de Firmin Didot et Clé, 1878. – 120 p.

13. Elie de Saint Gilles. – Société des anciens testes français. – P. : Librairie de Firmin Didot et Clé, 1871. – 140 p.

14. Roman de la Rose (par Guillaume de Lorris et Jean de Meung). – P. : Librairie de Firmin Didot freres “Fils et Cié”, 1912. T. II – 357 p.

Sokil-Klepar N. V.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Мікротопоніми крізь призму когнітивної науки

Sokil-Klepar N.V.

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Microtoponyms Through the Prism of Cognitive Science

Abstract

Key aspects of microtoponyms from the point of cognitive linguistics represented in the article. Analyzes the peculiar role of microtoponyms in the Ukrainian languages as means of representation of the national outlook, culture, beliefs and traditions.

Keywords: *microtoponym, concept, cognitive linguistics.*

Когнітивна лінгвістика на сьогодні все більше зазнає активного розвитку. Її зародження пов'язують з іменами Дж. Лакоффа, Г. Томпсона, Р. Лангакера, М. Джонса, А. Вежбицької, О. Кубрякової та ін. Когнітивне мовознавство в Україні зайняло теж пріоритетні позиції, скажімо, окремі його аспекти розглядають О. Селіванова, Л. Лисиченко, В. Манакін, В. Кононенко та багато інших. Когнітивний підхід у вивченні мови превалює, оскільки залучає весь арсенал пізнавальної діяльності, а також дозволяє з'ясувати, як навколишня дійсність відбивається в мові, власне, реалізує мовну картину світу.

Існує чимало тлумачень когнітивної лінгвістики, однак досить чітким і вичерпним, на наш погляд, є тлумачення О. Селіванової: “Когнітивна лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду” [10, с. 365].

Елементи когнітивної лінгвістики застосовують не лише при вивченні загальних найменувань, але й пропріативів. Когнітивна парадигма дослідження онімів репрезентує власні назви “як результат відображення дійсності

людською свідомістю” [2, с. 94]. Так, уперше на українській території власні назви крізь призму когнітивної науки розглянула О. Карпенко [3]. Надалі розроблялись праці Н. Федотової “Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма” [14], О. Скляренко “Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України” [11], В. Неклесової “Когнітивна природа власних назв на позначення часу” [8], З. Купчинської “Топонімічна картина світу: теоретичний аспект” [7, с. 563-570], О. Проць “Мікротопонімія півночі Львівської області” [9].

Донедавна мікротопоніми – найменування дрібних географічних об’єктів – вивчали як самостійні елементи мови, онтологія яких не залежала від інших факторів, скажімо, людини, простору тощо. Сьогодні зрозуміло, що існування онімів тісно пов’язане з людиною, її діяльністю. Особливо важлива не стільки сама людина, скільки її мовна свідомість, у якій формуються, побутують, трансформуються та занепадають назви географічних об’єктів.

Мікротопоніми містять у собі чимало цінних історичних, соціальних, побутових фактів, тому деякі вчені вважають необхідним вивчати топонімічний матеріал як елемент когнітивної лінгвістики. Вони зазначають, що топонімію варто розглядати з погляду когнітивної лінгвістики, в аспекті репрезентації топонімічною системою ментальних структур носія мови, топонімічної особистості; стає необхідним вивчення топонімічної системи в когнітивно-прагматичному аспекті, що передбачає погляд на топонімію з погляду людської свідомості, враховує зв’язок мовленнєво-мислиннєвої активності з фондом мовної і немовної свідомості, з прагматичними установками [1].

Власне мікротопонімна лексика яскраво впливається в межі когнітивної парадигми, оскільки містить в собі чимало культурно вагової інформації. О. Кровицька вважає, що “велика зосередженість екстралінгвальної інформації у структурі топоніма дозволяє розглядати його як особливе мовне свідчення історії, культури, розвитку етносвідомості українського народу” [6, с. 85]. Подібні думки реалізуються й в інонаціональному середовищі: “Регіональна ономастична лексика завдяки своїй специфіці переважно репрезентує можливість людини “утримувати в пам’яті” використання різних засобів мови, набір її емоційно-оціночних і словотвірних засобів. В результаті цього концептуалізація в ономастиці проявляє свою специфіку на всіх мовних рівнях, створюючи базу для розгляду ономастичної репрезентації як особливого категоріального способу репрезентації знань у мові” [16, с. 155].

Для когнітивної лінгвістики важливою є мовна картина світу, її вербальний вияв. Сьогодні з упевненістю можна сказати, що топоніми (мікротопоніми) є одним із фрагментів мовної картини світу українського народу. Топонімна картина світу складається з невеликих оронімічних, гідронімічних, ойконімічних, мікротопонімічних пазлів. Кожна така частина особлива в тому плані, що відзначається специфічним ландшафтом, менталітетом людей, соціальними, історичними, господарськими, культурними умовами тощо.

Топонімна картина світу важлива, оскільки навколишнє середовище (а це насамперед географічні та соціальні умови, тобто геоантропогенний

взаємозв'язок) є пріоритетним для людини. Людина пізнає світ, тим самим моделюючи його в топонімній картині світу. Умови людського буття, орієнтація, рух, зрештою все існування, відбувається в географічному середовищі. Скажімо, мешканець села перебуває в оточенні гір, лісів, рік, озер, доріг, чагарників тощо, у той час, як і міський житель ходить дрібними вуличками, більшими алеями, проспектами, мінаючи квартали, райони, масиви.

Відомо, що людина впорядковує всі набуті знання, здобутки у вербалізованій формі. “Однак не усі мовні знаки в однаковій мірі мають здатність відобразити усе це. Тим більше, що частина тих лексем, які функціонували в далекому минулому, трансформувалася або ж зникла. Тому географічні назви, як пам'ятки матеріальної і духовної культури, представляють для нас великий інтерес у цьому контексті” [7, с. 567].

Топонімна картина світу реалізується крізь призму концептів. Оними формують важливу мислинневу сітку, тому онімні концепти, звичайно, мають право на існування. Вони є універсальною одиницею збереження і передачі ономастичної інформації, з допомогою якої усвідомлюються й структуруються отримані знання, вбудовуються в концептуальну систему мову, будучи невід'ємною частиною мовної картини світу. Ономастичний концепт як особливий тип знань у тому вигляді, в якому він концептуалізується мовою, служить основою формування ономастичної категорії [15, с. 89].

Для мікротопонімного матеріалу властиві такі концепти, як, скажімо, ЛЮДИНА, ПРОСТІР, ГОРА, ВОДА. Оскільки антропофактор – важлива складова когнітивної науки, тому проаналізуємо концепт ЛЮДИНА.

Зазначений концепт реалізується у таких аспектах:

- 1) етнічний;
- 2) соціальний;
- 3) гендерний;
- 4) індивідуумний.

1) Здебільшого відповідні оними мають емоційне забарвлення і формуються в етноосновах *волох, жид, руський, турок, шваб (німець): Жидівське, Руський, Швабова Черенина, Волощуківі Обочі, Волоська, Негрова, Німецька Колонія, Туркове, Циганський.*

2) Соціальне розшарування сіл виражалось насамперед існуванням різних верств населення. Пріоритетним був духовний соціум: *Дякова Полянка, Ксьондзова Рубань, Паламарів Щовб, Лан Попівський, Попів Потік, Церковний Потік;* правляча верхівка: *Княже, Князів Діл, Князькі Багна, Княжчина, Царівський Потік, Царів Вершок, Панська Гора, Панський Потік.* Як антинома існували: *Громадське, Громадський Ліс, Скарбовий Бескид, Скарбовий Город, Скарбова Дорога.* В українській літературній мові *скарбовий* має дефініцію – “який належить державній скарбниці” [12, с. 253].

Соціальний поділ народу стосувався і робітничого класу населення, що реалізувався в мікротопонімах, мотивованих одиницями ремісництва, промислу та скотарства: *Козарницький, Гончарьки, Гутаки, Ковальщина, Масляниківщина, Мельничний, Олійниківський Присліп, Стельмахів.*

Звичайно, всі зазначені мікротопоніми утворилися внаслідок діяльності того чи того соціального соціуму, однак назва вказувала або безпосередньо на виконавця, або ж була закладена в антропонімі, який все ж первісно виник від роду занять.

3) Більшість відантропонічних мікротопонімів – маскуліного характеру. “Це спричинено тим, що в українців з давніх-давен главою сім’ї був чоловік. Та все ж за певних обставин жіночі імена також могли ставати базовими. Це траплялося тоді, коли на жінку переходили обов’язки глави сім’ї, або коли вона чимось особливим виділялася в родині” [13, с. 94]. Дослідниця гендерних студій О. Кісь зазначає, що “в більшості суспільств жінок розглядають як частину природи і розташовують їх поза історичним часом та простором мислення; натомість чоловіки, як частини культури, живуть в історії, творять, діють, досягають, втілюючи все людське. Культура асоціює чоловіка зі здобутками, прогресом, суспільством і цивілізацією, і водночас схильна *біологізувати* жінку, зводячи її *культурне* покликання до репродуктивних функцій та природного відтворення. В такий спосіб вибудовується ієрархія категорій *чоловічого* та *жіночого* в культурі, де саме *жінка* та *жіночі* цінності виявляються знеціненими, маргінальними, другорядними” [4, с. 45]. Це підтверджує і мікротопонімікон, де виявлено поодинокі назви, мотивовані жіночими іменами та андронімами: *Мартина Копань, Маринцівський Вирьх, Парашка, Романиха, Юрчиха*.

Більшість зафіксованих найменувань творять чоловічі антропоніми різної генези: *Андріївське, Данилове, Іванівки, Кіндрат, Максимів Вершок, Маркове, Романове, Сидорів Горб, Тарасів Верх, Хомівське, Якимове*.

Гендерний характер мікротопонімів проявляється не лише на лексичному рівні, а й на мнемічному, тобто в пам’яті носія. Скажімо, під час польових досліджень з’ясовувалось, що чоловіки краще пам’ятають назви сінокосів, полів, лісів, боліт, озер, тобто тих територій, на яких вони проводять певні господарські роботи або ж займаються мисливством чи рибальством. Жінки краще орієнтуються в найменуваннях місць, де ростуть ягоди, гриби, випасається худоба.

Найменування гендерного типу виявляються ще в основах *Бабський, Баб’янки, Дідів Кут, Дідикова Опека*.

4) Індивідуумний аспект реалізується насамперед у відантропонічних мікротопонімах, де також домінує чоловіче начало. Ці найменування стосуються господарської діяльності, приналежності, певних екстремальних ситуацій, за яких був названий об’єкт. “Вся господарська діяльність, яка пов’язана з освоєнням об’єктів простору, пов’язана з чоловіком як главою сім’ї, і це відображається у наданні його імені об’єкту. Приналежність об’єкта також оформлена назвами від чоловічих антропонімів, що відображало законодавчу, юридичну базу, що існувала в державі. Тільки в неординарних випадках, наприклад, за відсутності чоловіка, глави сім’ї, або ж при наголошенні факту спадкоємства, дарування, купівлі об’єкт іменувався одиницею жіночого антропоніма” [5, с. 36]. У такому випадку мікротопоніми творились від прізвищ та прізвиць: *Баранівська Стіна, Бичкове, Довганичові Біги, Козутів Горб*,

Курів Кут, Пелехатого Полянка, Рижків Звориць, Синюкова Поточина, Шпортякова Затінь. Інколи в подібних онімах гендерна ознака стиралась, і в цьому випадку реалізувалося значення “сім’я”, “родина”, скажімо, *Баранківці, Зеленьки, Палії, Стриженіки*. Отож, назви індивідуального типу вказували здебільшого на приналежність об’єктів конкретним власникам.

Отож, український мікротопонімікон формується в межах пізнавальної діяльності людини, є виразником її свідомості. Мікротопонімні концепти якісно відтворюють насамперед аксіологічні пріоритети народу, концентрують в собі культурологічну інформацію міфологічного, релігійного, фольклорного характеру та проливають світло на історію народу, його поселення, культурні відносини тощо.

Література

1. Голев Н. Д. Единство онтологического и ментального бытия топонимической системы (к проблеме когнитивной топонимики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.asu.ru/golev/articles/z06.html>.
2. Карабулатова И. С. Региональная этнолингвистика: современная этнолингвистическая ситуация в Тюменской области / И. С. Карабулатова. – Тюмень : Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2001. – 226 с.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
4. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
5. Климкова Л. А. Нижегородская микропонимия в языковой картине мира: автореф. дисс. на соискание степени докт. филол. наук: спец. 10. 02. 01 “Русский язык” / Л. А. Климкова. – М., 2008. – 65 с.
6. Кровицька О. Лінгвокраєзнавчий словник як джерело історико-культурного вивчення українського народу / О. Кровицька // Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції / [упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь]. – Дрогобич : Посвіт, 2007. – С. 84 – 89.
7. Купчинська З. Топонімічна картина світу: теоретичний аспект / З. Купчинська // *Ucrainica II. Současná ukrajínistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 2 část. Sborník článků.3. Olmoucké sympozium ukrajínistů 24–26 srpna 2006.* – Olmouc, 2006. – С. 563 – 570.
8. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 15 “Загальне мовознавство” / В. Ю. Неклесова. – Одеса, 2010. – 20 с.
9. Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / О. І. Проць. – Львів, 2011. – 19 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

11. Скляренко О. М. «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 15 “Загальне мовознавство” / О. М. Скляренко. – К., 2008. – 20 с.
12. Словник української мови: В 11-х т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. IX.
13. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. Сокіл. – Львів, 2008. – 206 с.
14. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / Н. М. Федотова. – Харків, 2008. – 20 с.
15. Щербак А. С. Ономастические концепты как особые единицы метаязыка / А. С. Щербак // Когнитивные исследования языка: сб. науч. тр. – М., Тамбов, 2009. – Вып. V. Исследование познавательных процессов в языке. – С. 86 – 94.
16. Щербак А. С. Региональная ономастика в когнитивном аспекте. Монография / А. С. Щербак. – Тамбов : ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. – 197 с.

*Сологуб Л.О., Ніколашина Т.І., Українець Л.Ф., Біленька О. Ю.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка*

Когнітивні методи на уроках рідної мови

*Sologub L.O., Nikolashyna T.I., Ukrainian L.F., Bilenka O.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine)*

Cognitive Methods at National languages Lessons

Abstract

The theoretical development of problem-based learning was studied. Problem-based learning helps to realize two objectives: 1) to form the students the necessary system knowledge, skills, and 2) the development of the capacity for self-learning, self-education. Problem-based learning is understood “difficulties” arising from the conflict between knowledge and skills possessed by the student, and the knowledge and skills necessary to problem-solving questions. An innovative system of training exercises with vocabulary prominently designated problematic type of training based upon the cognitive process of productive interaction between teacher and student was developed.

Keywords: problem-based learning, education, cognitive proceses, problem situation

Нова освітня філософія передбачає спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття і розвиток потенційних можливостей, здібностей учнів. Цьому сприяє когнітивна модель навчання, яка зумовлена необхідністю переосмислення основних завдань засвоєння учнями української мови, переакцентацією мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетенції на комунікативну, що є головною метою мовної освіти в Україні [4, с. 14].